

ТРАГОМ МАТРИЈАРХАТА НА
БАЛКАНУ И „ЖЕНСКОГ НАЧЕЛА“
У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПЕСМИ

Самостални истраживач, Београд

(Славица Гароња. *Од Црвенокосе бојиње до слейих ђевачица: трагом матријархаџа на Балкану и „женског начела“ у српској народној ђесми*. Нови Сад: Прометеј, 2023, 403 стр.)

Монографија *Од Црвенокосе бојиње до слейих ђевачица*, награђена угледном наградом „Ђорђе Јовановић“ за 2024. годину, представља плод ауторкиног вишегодишњег књижевнонаучног истраживања и доноси освежен и нов поглед на, научној јавности познате и мање познате, антрополошко-археолошке, фолклористичке појаве, феномене усмености и дела писане књижевности.

Дело већ својим насловом сугерише велики временски распон, који условљава трајање и опстанак једног феномена – „женског принципа“, чије се обличје мења од неолитских трагова и усмености до писане књижевности, а чије вредности и начела егзистирају и у садашњем тренутку. Настала на темељима рада Јохана Јакоба Бахофена и његовог дела *Матријархаџи*,¹ али и на теоријама из 20. века из области историје религије (Мирча Елијаде), митологије, етнологије, фолклористике (Веселовски), психоанализе (Ерих Нојман), и нарочито археолошких артефакта, ауторка нуди својеврсну интерпретацију „женског принципа“, који је присутан од најранијих археолошких артефаката из неолитских заједница на Медитерану и на Балкану, који је део његовог културолошког басена (укључујући и Србију), све до модерних времена. Славица Гароња на овај начин заснива претпоставку о женском начелу, који сагледава кроз три целине у којима су уједињени одједи овога принципа: 1. Пролог о Великој Мајци; 2. Медитеранско-балканска гинекократија и српска народна песма; 3. Матријархални прежици у савременој култури и књижевности.

Уводно поглавље, како и сама ауторка каже, јесте „пролог“ који нам даје својеврстан кључ за тумачење текста. У њему се у поставци проблема/теме, и тешкоћама у вези с терминологијом „женског принципа/начела“, осликава распон од материјалних (археолошких) открића у сасвим нашем времену, до ишчитавања духовних

1 Johan Jakob Bahofen. *Matrijarhat*. Prev. Olga Kostrešević. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.

слојева који су баштињени на овим просторима, нарочито у усменој књижевности, а у којима се препознаје свеприсутство „женског начела“, као и најважнији увиди проистекли из тога. У њима издвајамо најзначајнији: да је првобитну породицу сачињавала дијада Мајка и Дете – о чему сведоче најстарије неолитске фигурине од Египта, Пелопонеза до Мале Азије, с изузетним артефактима и са тла Балкана (Јагодина – прва илустрација у књизи), што сведочи да из Великог Женског (Е. Нојман) потиче целокупна цивилизација и култура на Земљи.

Ауторка објашњава и (срећно) пронађен наслов овој књизи, наводећи да недавно пронађена фигурина Црвенкосе богиње (у околини Оцака, 1989), као ремек-дело неолитске културе, идеално покрива све делокруге „женског принципа“: са религиозно-естетским атрибутима (црвена коса, али и светост менструалне крви), са еротским наглашавањем облина (обиља, плодности, рађања) – представља спој свих аспеката матријархалне религије: естетско-еротски и матерински (са далеким аналогјама и у Анадолији, али и у Египту) (Гароња 2023: 67). Други део наслова, заустављен на Вуковим „слепим певачицама“, подвлачи значај једне више хиљада година постојеће, мада потискиване (матријархалне) епохе, завршене са усменошћу, док трећи део говори о прежизима у писаној књижевности коју стварају жене.

Веома важно за разумевање методолошког приступа јесте епохално дело Ериха Нојмана² и његово схватање архетипова као важних симболичких манифестација психе. „Укратко, Велико Женско не само да рађа и усмерава живот у целини, кроз космичке циклусе и вегетације и ход природе, већ кроз однос Велика Мајка – Дете [...], она даје свеживот, али у своје крило и узима натраг (круг рођења живота и смрти)“ (Гароња 2023: 31).

Након исцрпног увида у идеје и ставове Ериха Нојмана и његовог значајног дела *Велика Мајка*, те издвајајући главне симболе „женског“, које тумачи из психоаналитичког угла, као што су: посуда – симбол женског божанства, за који ауторка предлаже материјалне представе у виду неких од најпознатијих антропоморфних посуда и фигура из Србије (Винче, Белице, Медведњака, Прокупља, Косовског Поморавља), али и са Крита и Микене и Мале Азије, Сицилије; кућа (ограда, капија стуб) – која представља породицу, али и насеља; велика предиља; господарица биљака, животиња; у духовној сфери (религија, језик)... Када је реч о Харману и његовој студији *Зајонетика Подунавске цивилизације*,³ ауторка примећује да је Харман приликом описа начина живота људи овог региона изоставио њихово именовање као матријархалне заједнице, те да се држи тезе

2 Erih Nojman. *Velika Majka*. Beograd: Fedon, 2015.

3 Harald Harman. *Zagonetka podunavske civilizacije*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.

о „ловачким заједницама“, иако, према ауторкином мишљењу, све време описује управо матријархат (Гароња 2023: 46).

У другом делу ауторка се бави нашим усменим наслеђем. „Женско начело“ у усменој књижевности сеже од лирике и ритуално-обредне праксе, „женских“ песама (како је лирске песме још Вук Стефановић Караџић класификовао), за које се верује да су најстарији слој нашег усменог наслеђа. Тако, у духу Бахофеновог виђења: „Што израста из земље, јесте дар земље, њено стварање захтева да јој се понуде првенци, жртва“ (Бахофен 128, према Гароња 2023: 100), ауторка интерпретира аграрне и вегетацијске симболе у усменој лирици, жртвовање првих плодова Великој Мајци, али и познатог мотива жртвовања у народној песми, где вила не дозвољава изградњу града; веома је занимљиво тумачење мотива „купе-капе“ у митолошким песмама посредством симболике јајета, лунарног и соларног принципа (у записима М. Обрадовића и С. Милеуснића из Западне Славоније и Н. Беговића из Лике и Баније, тј. сачуваним на простору Војне Границе); кроз типске јунакиње у балади и епици (мајка, сестра, невеста, које у интерпретацији ауторке добијају ближа одређења у виду: „1) владарке и властелинке; 2) веренице и мајке; 3) неверне и племените љубе; 4) помоћнице јунацима у невољи – делије-девојке; 5) активне учеснице у двобојима представника две вере (као објекат залогa); 6) домишљате (и племените) невесте; 7) трагичне невесте у сватовској поворци (препад, лепота као коб)“ (Гароња 2023: 183), потом преко баладних мотива и песама „на међи“, затим епских песама испеваних од слепих певачица. Према схватању ауторке, женски ликови и у свету епике сведоче о остацима матрилинеарног начела, о чему се највише говори у склопу мотива авункулата (ујак–сесрић), које ауторка препознаје и у баладним мотивима и односима између сестре и брата, и динамици односа матријархата и патријархата.

Засебан део у оквиру овог поглавља представља стваралаштво Вукових слепих певачица. Ауторка анализира репертоар најважнијих Вукових певачица и износи претпоставке о ауторству неких наших најпознатијих епских песама, које води ка њиховим поетичким начелима и диференцијацији на релацији певач/песник, тј. певачица/песникиња. Наиме, Славица Гароња изузетно опажа моделовање женских ликова од стране певачица, указујући да су унутар задатих оквира епике и патријархалног света одшкринуле врата за уплив женског начела и женског поимања стварности. Она вешто указује на варијанте поредећи их и са доступним старијим варијантама, нпр. у лирско-епској песми „Смрт војводе Пријезде“ (Вук, II: 83; сматра се да ју је испевала Слепа Јеца из Земуна)⁴ види да „карактеризација Пријездине љубе, далеко је ефектнија, психо-

4 Вук Стефановић Караџић. *Српске народне пјесме; књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије*. Београд: Нолит, 1977.

лошки заокруженија и функционалнија у Вуковој варијанти“ (Гароња 2023: 222).

Величину ових стихова и траг женског начела, али и дуалности унутар њега, наслутио је и песник Љубомир Симовић: „Слепа гусларка бира акватични симбол, који је много пространији. На основу тог симбола, она тај циклус формулише двома речима истог корена и звука, а опречног значења. Њена формулација је савршена. Морава на почетку и на крају живота, као мајка која храни, и као богиња која сахрањује (а сахрањује да би поново родила), – то је један јединствен и целовит круг, то је алка која везује, и водени венац који венчава, живот и смрт, историјско и космичко“ (Симовић 1987: 1).⁵ Ова песма с разлогом привлачи пажњу и сведочи о комплексности коју разазнају пажљивији читаоци, а која их води до најстаријих слојева, који и јесу предмет интересовања наше ауторке.

Када је реч о мушким ликовима српске епике опеваним од стране ових певачица, ауторка оправдано поставља питање: „Каква би уопште био епски лик Марка Краљевића, да га није уобличио женски сензибилитет – нарочито ове три певачице (Степаније, Слепице из Гргуреваца и Живане), знатно хуманизујући његов однос према окружењу (нарочито угроженим женама, птицама, животињама, уопште, нејачи)?“ (Гароња 2023: 249).

У трећем делу ове обухватне и мултидисциплинарне монографије сусрећемо се са настојањем да се од заборава отргну списатељице које су храбро и одлучно писале о темама, култури, менталитету, улози и положају жена. Ауторка најпре износи своја запажања о раду Ребеке Вест, и њеном делу *Црно јајње и сиви соко*⁶ (1941/2), указујући на чињеницу да је ово дело тек 2001. преведено, у целини, на српски језик. У њему се Ребека Вест, као странкиња, сусреће са „другим“, тј. са светом Балкана. Њене еклатантне опсервације почивају често, како Славица Гароња примећује, на парадоксу и поређењу између Запада и Истока, па тако о лепоти Балкана каже следеће: „Па тамо има свега. Осим оног што ми имамо“ (Вест 2001: 27, према Гароња 2023: 265). Ауторка даље говори о рецепцији овог дела у деликатном историјско-политичком тренутку (атмосфера уочи и почетком Другог светског рата; најзад, књига је штампана 1942. у Лондону, током рата). Промена друштвеног поретка у Југославији 1945. одложила је рецепцију овог дела код нас за читавих пет, односно осам деценија, одређујући му судбину многих књига које као изузетна сведочанства о времену, људима нашег поднебља – нису имале својевремен и примерен одјек у срединама којима су биле на-

5 Љубомир Симовић. „О балади Смрт војводе Пријезде“. *Књижевне новине*. Београд: Удружење књижевника Србије, 728, XXXVIII (1987), 1.

6 Rebecka Vest. *Crno jagnje i sivi soko: Putovanje kroz Jugoslaviju*. Prev. Ana Selić. Beograd: Mono i Manjana, 2001.

мењене. Међутим, Славица Гароња истиче да ово дело и данас трпи одређену врсту цензуре у Западној Европи и у Америци (од 90-их), а услед увида које је Ребека Вест у њему изнела (афирмативно писање о Србима и превасходно српском народу).

У књизи *Од Црвенокосе бојиње до слейих ђевачица* потом следи и веома значајан прилог проучавању женског стваралаштва међуратног периода, о женама које су стварале књижевна дела у којима су проговориле о темама које су биле одраз аутентичног женског искуства, и на тај начин обогатиле нашу књижевност и културу, а које су биле неправедно занемарене. Славица Гароња минуциозно анализира романе *Прејеча* (1929) Љубице Попадић, *Вера Новакова* (1934) Марице Вујковић, *Крв се буди* (1932) и *Дана Рачић* (1938) Љубице Радоичић; полазећи од форме (епистоларна у роману *Прејеча*), жанра (роман с тезом *Вера Новакова*), проживљеног искуства и веродостојног описа (*Крв се буди*), у фокус ставља ликове, јунакиње које су у некој врсти сукоба са окружењем, средином и друштвеним (патријархалним) очекивањима. На тај начин она доносе „слику мушко-женских односа и мушку природу дату из женске перспективе“ (Гароња 2023: 282). У засебном одељку дат је осврт на роман *Једносирајине куће* (1954) Љубице Радоичић, који је објављен у послератном периоду, а који је донео новине у погледу тематике (односа према „грађанском“ друштву у новом историјском контексту, као и побуне јунакиње); ауторка ово дело назива „нашом Сагом о Форсајтима“ (Гароња 2023: 306). Негативна критика утицала је да ово дело ипак дуго буде заборављено. Последња књига коју је Љубица Радоичић написала је *Књија за Мајкеју* (1971), у којој је „књижевни“ обрачун једне жене са владајућом међуратном критиком проткан кроз све ове приче“ (Гароња 2023: 320).

Веома је занимљив и ауторкин осврт на „женски принцип“ и фолклорну потку у делу песника Милосава Тешића, који такође уочава „матријархалне прежитке“ обредне лирике, фолклора и значајних жена српске историје, које иновира у савременом песништву и култури. Реч је о делу *Калойера Пера*, поеме која је у дијалогу са слојевима историје и културе једног поднебља, те понављањем рефрена песма бива „трансформисана са митско-обредног у конкретно историјско, не мењајући свој магијски значај“ (Гароња 2023: 331).

У следећем потпоглављу истиче се матерински „принцип“ којим се Дијана Будисављевић води у своме подухвату збрињавања животом угрожене српске ратне сирочади, највише са Козаре 1942, а о којој је реч у књизи Наташе Матаушић, која је дошла до дневника Дијане Будисављевић.⁷ Након исцрпног истраживања увиђа се да су обе идеологије оштетиле и жртве и сирочад – једна их је отела од ро-

7 Nataša Mataušić. *Diјana Budisavljević, prešućena heroina Drugog svjetskog rata*. (Српско издање: Beograd: Laguna, 2021.)

дитеља и мајки, а друга укинула могућност проналажења сопственог идентитета након рата, док сама Дијана дуго бива неправедно занемарена и кажњена, уместо да буде награђена као истинска хероина, бранећи пре свега принцип алтруизма и материнства. Славица Гароња о акцији спасавања деце и о самој личности Дијане Будисављевић каже да је заиста реч о активираним женском принципу, „о жени величанствено испољеног женског принципа, принципа Велике Мајке“ (Гароња 2023: 356).

Истраживачку пажњу привукла је још једна несвакидашња личност – аустралијски писац српског порекла Б. Вонгар, односно Сретен Божић. Славица Гароња његов живот и опредељење за живот са Аборицинима, након чудесног спасавања у пустињи уз помоћ управо једног Аборигина, види као „повратак првобитном женском принципу“ (Гароња 2023: 359) Сличне је судбине и опредељења и француски писац Жан-Мари Гистав ле Клезио, који је боравио у Африци, живео са Индијанцима Латинске Америке и у Океанији. До оваквих закључака долази анализом студије Јелене Арсенијевић Митрић *TERRA AMATA VS. TERRA NULLIUS: дискурс о њојско-колонијализму у делима Б. Вонгара и Ж. М. Г. Ле Клезиоа* (2018).⁸ Оно што њихов рад чини веома важним јесте „борба за истину о колонијализму и постколонијалним злочинима“ (Гароња 2023: 362). Ови писци стварају дела која разоткривају и разобличавају праксе које имају тенденцију да у виду доминације, која је, по мишљењу Славице Гароње, одраз патријархата, и које резултирају у коначници утњетавањем оних који представљају другачији свет, сачуваних старинских (матријархалних) вредности које су за западног човека „примитивне“ и које би, стога, требало „цивилизovati“, што се заокружује бомбардовањем Србије крајем двадесетог века (Гароња 2023: 370).

На самом крају ове монографије ауторка доноси своје читање дела *Словенски матријархат* Евелина Гаспаринија (1973),⁹ за које сматра да је „најцеловитија и најкомплекснија студија о Словенима“ (Гароња 2023: 372), као и да је реч о својеврсном повратку у изворне облике женског принципа. Наиме, у наведеној студији о Словенима италијански научник Гаспарини даје преглед женских права и привилегија, од неолита и „женске мотике“ до вида наслеђивања земље по женској линији (праксе која је очувана и забележена у науци, преко размене – трампе ручних радова, „платна“), преко једнакости и значаја мајчиног рода, тј. ујака и ујчевине (авункулат), итд., до специфичног словенског култа дрвећа и анализе словенских бајки

8 Јелена Арсенијевић Митрић. *TERRA AMATA VS. TERRA NULLIUS: дискурс о постколонијализму у делима Б. Вонгара и Ж. М. Г. ле Клезиоа*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2018.

9 Евелин Гаспарини. *Словенски матријархат*. Прев. Иван Димитријевић. Нови Сад: Прометеј, 2022.

(руска Баба-Јага), до плеса (кола), певања, веза и шара. Славица Гароња на тај начин употпуњује увиде о богатом наслеђу матријархата у словенском свету, при чему Гаспарини подвлачи разлику која Словене толико разликује од западног човека, али и са жаљењем констатије одсуство словенског јединства, којим би се они могли издвојити и одупрети свеprisутном глобализму и тековинама западне културе. Истичући вредност ове студије ауторка подвлачи и значај преводилачког подухвата др Ивана Димитријевића, који нам је даровао овај превод на српски, након пуних педесет година од оригинала објављеног на италијанском језику (1973).

Дело *Од Црвенокосе бојиње до слейих њевачица* представља плод ауторкиног дугогодишњег истраживачког и педагошког рада, а такође је и вид личног дијалога са културом коју чита у кључу „женског начела“, а који сведочи о једној црвеној нити која траје, и у том трајању оплеменеује, чува и негује, сасвим у складу са принципима о којима сведоче гласови преткиња.

Славица Гароња, поред тумачења књижевних дела кроз наведену призму, даје и веома исцрпан и богат увид у литературу, историјски и географски контекст, као и импресиван списак илустрација артефаката, како са Медитерана, тако и из Србије (Народни музеј Србије, Народни музеј у Јагодини, Народни музеј у Прокупљу, Винча, итд.), која нису раније укључивана у велике студије европских научника.

Ово дело, попут мозаика, нуди једну потпунију слику, из другачије и искошене перспективе, док сваки од делића тога мозаика учествује у стварању једне заокружене целине, коју обједињује присутна централна тема, а то је женски принцип или матријархално начело. Посреди је значајна синтеза научних стремљења Славице Гароње, прилог чији су донели високи јер, осим наведених поља интересовања, осветљавања трагова или потпуне присутности женског начела у култури, нуди одговоре и на савремена питања, у претећим процесима наше цивилизације, на које ауторка указује кроз историјску традицију борбе за доминацију, а чему супротставља начела једнакости и матријархата.